

zgodovini Istre, ki so nastale po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške, ko je bila tema mednacionalnih in meddržavnih odnosov ponovno aktualizirana na vseh treh straneh. Ne nazadnje je tudi pri založniku, ki je izdal Bitellijevo studijo, v zadnjih nekaj letih izšla serija zelo zanimivih razprav.

Na koncu še pripomba, naslovljena uredniku monografije. Poleg seznama italijanskih in slovensko/hrvaških krajevnih imen bi pričakovali tudi indeks osebnih in krajevnih imen.

VIRI IN LITERATURA

- Cervani, G. (1952):** L'apporto dell'Archeografo triestino agli studi storici giuliani della fine dell'Ottocento. Atti e memorie di Società istriana di archeologia e di storia patria NS 2, 156 ss.
- Cuscito, G. (1993):** Venezia e l'Istria nell'attività editoriale della Società istriana di archeologia e storia patria. Acta Histriae 1, Koper-Milje, 53-60.
- Guidi, A. (1996):** Nationalism without a nation: the Italian case. V: M. Díaz-Andreu and T. Champion (eds.): Nationalism and Archaeology in Europe. University College of London Press, 108-118.
- Kacin Wohinz, M. (1996):** Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama. Annales 8, 15-22.
- Kacin Wohinz, M. (1997):** Slovenci v Italiji. Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, 260-273.
- Marušič, B.:** Staroslovanske in neke zgodnjerednjeveške najdbe najdbe v Istri. Arheološki vestnik 6/1, 97-133.
- Pleničar, B. (1977/78):** Bibliografija Simona Rutarja. Goriški letnik 4/5, 139-183.
- Salimbeni, F. (1989):** Un vuoto da colmare. Per una storia della storiografia italiana dell'Istria. Un breve profilo. Il Territorio 25, 146-157.

Petar Strčić

U POVODU PUTOVANJA DR. HARALDA
WAITZBAUERA ŽELJEZNICOM U K. U. K. ADRIA-
PROVINCIJU (ISTRU)

DURCH ISTRIN. MIT DER ISTRIANISCHEN
STAATSBAHN IN DIE K. U. K. ADRIA-PROVINZ.
Salzburg, 1989.

KROZ ISTRU. ISTARSKOM ŽELJEZNICOM U K. U. K.
ADRIA-PROVINCIJU.
Pazin, 1998.

Istra, točnije rečeno - Istarski poluotok na sjevernomu dijelu Mediterana, svojom trokutastom osnovicom ukarjenjuje se u svoj dio južne Evrope, na Jadranskom

moru. Pored ostaloga, i zbog toga mnogi su etnosi i narodi, vlastodršci i vladari pozivali za ovim pravilnim zemljopisnim trokutom, geopolitički i geostrateški veoma važnim; a da se i ne govori o prirodnome i drugom bogatstvu koje posjeduje ta Istra, danas njezin najveći dio u okviru Republike Hrvatske, manji na sjeveru u Republici Sloveniji i njezin dijelić na sjeverozapadu u okviru Republike Italije. Predzadnji su za njom posegnuli Nijemci iz nacističkoga Velikonjemačkog Reicha i silom ju držali od 1943. do 1945., pa su te godine silom i otjerani od domaćih vojnika i onih vojnih jugoslavenskih jedinica u čijem su se sastavu nalazili brojni istarski borci. Zadnji ju je, pak, pokušao 90-ih godina također u našem vijeku zadržati dio jugoslavenskih i srpskih komunističkih vlasti SFR Jugoslavije, koja je bila u raspadanju, i koje su se uskoro pokazale kao velikosrpske. Međutim, u Hrvatskoj i Sloveniji šira javnost manje zna da su i prije osamostaljenja te dvije socijalističke republike u Istru stizali i znatizeljnici bez osvajačkih ili nekih drugih nasilnih želja i praktičnih nastojanja. Tako je, npr., anonimni španjolski znatizeljni redovnik u prvoj polovici XIV. st. posjetio i Poreč, za koji je ustvrdio da je slavenski, što bismo danas rekli - hrvatski; krenuo je i dalje, boravio u Senju moćnih Krčkih knezova i ovdje opisao njihov grb, prvi uopće tako zabilježen u jedne hrvatske feudalne obitelji. Je li se toga španjolskog redovnika može nazvati - turistom? U XVIII. st. Mletačka je Republika pri svojem kraju, po njezinu "zaručniku" i zaljevu Jadranu slobodno vršljaju strani brodovi; štoviše, devet godina prije nego li je siloviti Bonaparte - jednostavno - prekinuo tisućljetni život Republike, u Puli se iskrcalo dvadesetak Austrijanaca, obišlo (danas veoma znaменiti rimski) Amfiteatar, otišlo u Vodnjan. Sljedeće je, pak, stoljeće obilježeno velikim brojem dolaznika i posjetilaca Istre, ali i prolaznika - autora putopisa o njoj, poput veoma znamenitoga Burtona, Löwenthala, Stieglitza, Umlaufa itd. Ostavili su za sobom brojne opservacije o Istri, vjerodostojne i one manje pouzdane vrijednosti; autori su najčešće opterećen zaista visokim civilizacijskim i kulturnim tekovinama sredina iz kojih su kretali na putovanja, u načelu osporavajući takve tekovine najvećem dijelu stanovništva Istre. Takvi u brojni bedekeri koji su se počeli pojavljivati s pojavom nove privredne grane - turizma. Doduše, u po nečem su ipak morali mijenjati stereotipe, jer je bogatun Scarpa iz Rijeke, tada gradica samo na desnoj obali utoka Rječine u Jadransko more, već god. 1844. podigao svoju vilu - danas bismo rekli: vikendicu - "Angiolinu" u zabitnome obalnom zaseoku Opatiji na istočnoj obali Istre i time udario temelje potonjoj jedinoj cislajtanijskoj hotelijersko-ugostiteljskoj velesili na Mediteranu. Gotovo istodobno isti Beč podiže i ratnu luku na vrhu istarskoga trokuta, u isto tako zabitnoj Puli; izvan osnovice trokuta, ali na samim ulazima na Istarski poluotok sa sjevera izrastaju Trst (od početka XVIII. st.) pa Rijeka (od druge polovine idućega

vijeka), glavni lučko-trgovački i pomorsko-industrijski emporiji Austro-Ugarske.

Od tada u Istru (s Kvarnerskim otocima - pokrajina je austrijskoga dijela Monarhije) počinje stizati ili prolaziti preko nje sve veći broj putopisaca, znatno manje za fašističke talijanske vladavine između dva svjetska rata, a još manje stižu poslije II. svjetskoga rata, do 1991., kada je gotovo cijeli poluotok dio Hrvatske i Slovenije u okviru druge Jugoslavije, kao i danas, kada je najveći dio poluotoka u sastavu njihove matične, hrvatske i slovenske države/domovine.

Putopisci su stizali ovamo uglavnom iz istih razloga kao i u druge zemlje, s uobičajenim predznanjem, redovito skromnim, pa i prepuni predrasuda, osobito prema pučanstvu u istarskoj unutrašnjosti, prema hrvatskom i slovenskom stanovništvu. Za njih je to dugo bio samo divlji i primitivni svijet, kao i onaj crnački u Africi, samo je ovaj, eto, tu, nadohvat ostaloga "kulturnog" i "civiliziranoga" dijela Evrope, napose njezine "profinjene" Mitteleurope. Ti putopisci ne znaju ili neće znati da za visoku kulturu većine puka u Istri, za njihovu glagoljsku prošlost osobito. Ali neće da znaju ni to da je Sjeverno i Južno Hrvatsko primorje - Istra (bez velike ratne luke Pule) i Dalmacija, uz daleku Galiciju, gospodarski najzaostalija pokrajina austrijskoga dijela Austro-Ugarske. Npr., i ovdje je 1848. god. dokinut feudalni sustav, ali bivši kmetovi na starome austrijskom dijelu Istre nisu imali koristi od oslobođenja, jer su bili presiromašni, a viša državna, njemačko/austrijska, i niža, pokrajinska, talijanaško-talijanska tijela vlasti i moći nisu tim bivšim kmetovima pružili konkretnu i konstruktivnu pomoć, već su učinikli obratno - desetljećima su živjeli od nerješavanja kmetskoga problema, tako da se ezoner (rasteretni dug) vukao sve do prijeloma iz XIX. u XX. stoljeće. A kolonat kao feudalni relikv na bivšem mletačkom području, u južnoj i zapadnoj Istri te na Kvarnerskim otocima 1848. god. nije ni ukinut, štoviše, ta vrsta zavisnosti širena je i na stari dio austrijske Istre, pa je kolonat ukinut tek nakon Drugoga svjetskog rata.

Taj nelijepi dio života putopisci nisu vidjeli ili su ga doživjeli kao da krivnja za njega leži na pučanstvu, ili su ga prikazali sasvim ovlaš, usputno. A isto tako su Istru doživjeli i kao nevjerovatni konglomerat etnosa, naroda, plemena, rodova albanske, crnogorske, cijecke, grčke, ilirske, maurovlaške, morlačke, romanske, rumunjske, talijanske, vlaške i druge provenijencije; ali, dok su Pruse, Bavarce, Sase itd. držali Nijemcima, ili Napuljce, Firentince, Torince itd. Talijanima, veoma rijetko su primjećivali da je apsolutno većinsko pučanstvo u Istri hrvatsko odnosno na sjeveru slovensko. Putopisci su se držali uglavnom onoga što im je rečeno u gradićima, sijelima vlasti i moći, ili onoga što su pročitali u prethodnim bedekerima ili u drugoj, uglavnom njemačkoj i talijanskoj literaturi koja im je bila dostupna i većim količinama. A asko su se informirali u samoj Istri, u toj hrvatskoj ili slovenskoj sredini, u načelu su više

vjerovali ono što im je rečeno u gradićima ili što su pročitali u literaturi, naravno, na njemačkome, talijanskom i drugom jeziku. Ni do naših dana literatura na hrvatskom i slovenskom jeziku ne dopire u većoj mjeri do takvih stranih pisaca, ali treba reći to da i sama Hrvatska uvijek izrazito malo davala povijesne i srodne literature na stranim jezicima.

Kakva je, pak, situacija danas? Samo ponešto drukčija, jer se, na žalost, zbog oružane velikosrpske agresije na Sloveniju pa na Hrvatsku od 1991. god. dalje, te zbog rata u Bosni i Hercegovini, hrvatsko ime stalno nalazilo u svjetskim medijima, pa je povremeno spominjana i Istra. Rat, naravno, nije išao u korist turizma, a firme ni putopisaca i pisaca novih vodiča. U rukama, međutim, ipak imamo jedan od novijih tekstova, nastalih doduše pred raspad SFRJ i objavljen u tome razdoblju, god. 1989. u Salzburgu, u izdanju Otto Müller Verlag. Prevedenu knjigu izdala je Naša sloga d.o.o. u Pazinu (str. 134, s jednom skicom željezničke pruge od Divače do Pule i od Kanfanara do Rovinja te više fotografija; knjigu je omogućilo tiskanje čak 14 sponzora). Prevodilac je Josip Folo, veoma iskusni, dugogodišnji turistički radnik hrvatske Istre; glavni je urednik Mario Sosić, dok je predgovor dao dr. Miroslav Bertoša ("Od 'Beaedekerskih' imaginarija do istarske stvarnosti", str. 5-11).

Taj veoma istaknuti povjesničar iz Pule, znanstveni savjetnik i član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te upravitelj njezina Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Rijeci, s Radnom jedinicom u Puli, te pročelnik Odsjeka za povijest Pedagoškoga fakulteta u Rijeci. (donedavno je bio i prvi generalni konzul Republike Hrvatske u Trstu), na svoj poznati, osebjuni način dao je ne samo (uobičajeni) predgovor odnosno uvod u temu već i kritiku u dijelove sadržaja knjige. Taj je kritički osvrt mjestimice čak i oštrijega tona, što baš i nije uobičajeno činiti u uvodima knjiga. Zbog te stručne kritike nije jasno, zapravo, zašto je izdavač i objavio to putopisno djelo. Zar ne postoji neki drugi austrijski putopis iz novijega doba o Istri čiji bi sadržaj mogao "glatkije proći" kod jednoga uglednoga znanstvenika kao što je to dr. Miroslav Bertoša? Ali, može se s pravom reći - pa potrebno je i takva djela objavljivati, ali s uvodnim upozorenjem neupućenome, mahom mladem hrvatskom čitatelju na što će naići u sadržaju; a to upozorenje Bertoša je i dao. Osim toga, sam autor u svojem pogovoru moli "da oni koji se budu koristili ovom knjigom za svoje ture, autoru pošalju svoje ispravke i nadopune na njegovu adresu" (str. 132). A s obzirom na to da ta opsegom nevelika knjiga može u svojem austrijskom izdanju doći i u veći broj ruku na njemačkome govornom području, potrebno se i ponešto podrobnije osvrnuti barem na njezine dijelove.

Dakle: autor knjige je dr. Harald Waitzbaure iz Beča, mladi istraživač koji je u Salzburgu studirao publicistiku, javne medije i povijest umjetnosti; autor je više knjiga, članaka, izložaba itd. God. 1987. dobio je

književnu nagradu Salzburga. Bertoša kaže za njega: "Publicist književne snage, erudit oslonjen na povijesne rasprave, poznavatelj povijesti umjetnosti i kulture u najširem smislu riječi, dr. Waitzbauer (rođen je u Beču 1955.) svoje je publicističko-kulturno-povijesne teme posvetio odnosima, vezama i vizijama na relaciji Austrija-Mitteleuropa, viđen iz osebnog ugla iznimnoga grada Salzburga" (str. 8). Ali, Bertoša dalje, u dijelu svoga uvoda kreće veoma kritički, negativno. Naime, govori kako je autor iz "salzburškoga ugla, ali i (uz pomoć starih austrijskih 'Baedekera') slijedeći "ideju vodilju iz pročitanih povijesnih knjiga", domislio svoje posjete Istri, osobito njezinoj unutrašnjosti, slijedeći u drugoj polovici XIX. u početku XX. st. trag željezničke pruge od Divače do Pule; prema Bertoši, "ključ čitanja njegova teksta" leži u Waitzbauerovoj želji koju i sam ističe: "obnoviti neke reminiscencije i stimunge"; ali to se ne može učiniti, piše Bertoša, na temelju starih stereotipa, još k tome i onih iz XIX. stoljeća, pa daje i više takvih primjera, npr., upravo u vezi sa spominjanjem cijele "serije" naroda, narodnosti, plemena itd.; a njih je, tobože, bilo mnogo u Istri u drugoj polovici XX. i u početku XX. stoljeća.

Osim spomenuta Bertošina veoma instruktivnoga i opravdano kritičnoga predgovora, tiskan je i autorov "Pogovor uz hrvatsko izdanje" (str. 131-132), koji je datiran s 22. kolovoza 1996. godine. U njemu Waitzbauer izričito dodaje da je svoj opis današnjice završio s 1988. god. te: "Tada se naravno nije predviđao ni skori raspad Jugoslavije, jer bi tada sadržaj i intonacija knjige izgledali drukčije" (str. 132).

Knjiga ima sljedećih petnaest autorovih cjelina: Istra pod Austrijom, Škocjanska jama (Jama sv. Kanziana), Djeca sela, "Ništa,, ništa, Gospodine, mi smo Čiči", Od Buzeta do Motovuna, Putovi prema Učki, Pazin-Pisino-Mitterburg, Predio ruševina, Od Pazina dio Kanfanara, Ponositi Rovinj, Na poljima južne Istre, Pula. Šetnja kroz grad, Oproštaj, Put Istre u 20. stoljeće, Putovanje kroz današnju Istru - na tragovima Istre od jučer. Držeći se tih naslova autor stvara sadržaje manje na temelju osobnih doživljaja 80-ih godina kada je često bio u Istri, a više s oslonom na austrijske odnosno njemačke vodiče i, uglavnom, slične tekstove, objavljene tijekom prošloga stoljeća i u početku našega vijeka. Osjeća da je učinio uvid i u neku stručnu literaturu, ali - na temelju objavljenoga - moglo bi se prosuditi da je u rukama imao uglavnom stariju talijansku, mahom iredentističku. On dijelove tih tekstova prepričava, citira, manje komentira, a istodobno, gotovo nevidljivo za onoga tko ne pozna život u Istri ili ga manje zna, gotovo nenametljivo daje i svoj utisak o svojim putovima Istrom od 1983. do 1988. godine. No, Waitzbauer ne ispravlja najčešće napamet nekada napisane sadržaje ili one koje su napisani na temelju uvida u druge bedekere i drugu literaturu, ili, pak, na temelju svojih utisaka, nerijetko prepunih predrasuda, već čini se kao da im i vjeruje; ili, pak, nije

mario da dode do što točnijih podataka.

Ne mislimo pri tome na legende, kao, npr., o Argonautima, o znamenitoj Medeji i Jasonu - autor se opredijelio za onu ljepšu varijantu koja kaže da su se skrasili u Istri pred potjerom iz crnomorske Kolhide; duga, pak, varijanta iste legende govori kako su njih dvoje ubili maloga brata Apsirta, dijelove njegova tijela bacali u more, pa su od njih nastali Apsirtidi, tj. Kvarnerski otoci; a ime je sačuvano u creskom otočnome gradu i nekadašnjem središtu otočne biskupije (bez o. Krka) Apsorosu, današnjem Osoru. No, autor je drugdje mogao biti određeniji zbog stranoga čitatelja, eventualnoga budućega posjetitelja Istre. Evo, primjer već na samome početku (str. 13.), u prvome tekstu, čiji sadržak nije mit, kada govori o uspješnom Lazarićevu lomljenju Napoleonovih Francuza u središnjoj Istri.

Harald Waitzbauer, naime, kaže, da je austrijski kapetan Josip Lazarić s po jednim oficijom i kaplarom, sa šest husara i 47 Hrvata kod Lindara - uz pomoć nekoliko seljaka iz okolice - neinformirane Francuze bez borbe natjerao na povlačenje prema Bermu; ovdje je Lazarić zaskočio veliki francuski vojni odred - tri stabna i 26 viša oficira te 900 vojnika s tri topa. Lazarić je, međutim, imao samo "56 Austrijanaca, koji su bili podržani s 200 smiješno oboružanih seljaka" (str. 13). Dakle, najprije je bilo 47 Hrvata s oficijom, podoficijom i husarima te 47 Hrvata, a sada ima 56 Austrijanaca. Što je autora stajalo spomenuti da je Lazarić Hrvat kao i onih 200 seljaka? Čitatelj će iz autorova teksta shvatiti da su Austrijanci zaista pobijedili Francuze. Dakle, odmah na početku autor nije precizan u oznaci koji su to vojnici i pomoćnici pridonijeli sjajnoj pobjedi u vojničkom, ali i u etničkom smislu riječi, te sačuvali Austriji Istru bez neke veće muke za nju. Autor ne daje objašnjenje, makar i veoma kratko: zašto su u tom trenutku Hrvati središnje Istre podržali Beč protiv Pariza? Pa i jedan i drugi grad prijestolnica su stranaca. I ne baš usput: Lazarić je dobio titulu "barun od Lindara", a umro je kao austrijski general.

No, na drugom mjestu, samo nekoliko rečenica potom, autor je veoma precizan: "Istra je ostala najsiromašnija austrijska provincija do početka 20. stoljeća" (str. 14). Na takovu odavno utvrđenu činjenicu u hrvatskoj historiografiji, rjeđe nailazimo u austrijskih povijesnih znanstvenika, stručnjaka i publicista. Zato je lijepo da je tu činjenicu notirao Bečlija dr. Waitzbauer, jer upravo iz nje proizlaze i sve one teške nedaće većinskoga puka Istre. Isto tako autor korektno govori i o austrijskoj prometnoj politici: "Željeznički inženjeri vodili su računa jedino o vojno-strategijskim dimenzijama Pule" (str. 15); prostor izvan nje Beč zaista nije zanimao, a tekao je baš kroz unutrašnjost Istre, pokraj sela, hrvatska.

I tako se izmjenjuju faktografske i druge netočnosti, kojih, srećom ipak nema suviše mnogo, s točnim podacima, pa me čudi zašto izdavač autoru - koji sadržajem knjige djeluje dobronamjerno u odnosu prema Istri -

nije predložio ili sugerirao ispravke ili dopune u skladu s onim što je činjenično stanje i što je uvodničar dr. Bertoša notirao; a ukoliko je izdavač ponudio svoju pomoć, a autor ju nije prihvatio, onda je urednik izdanja negdje u knjizi to trebao zabilježiti. Svakako, ne bilo došlo do onakvih primjera u knjizi koje spominje i dr. Bertoša u svojem predgovoru, napose u vezi s narodnosnim sastavom Istre, koji, izgleda, autor nikako nije jasan, jer se drži bedekerskih i drugih stereotipa iz prošloga stoljeća, a u rukama nije imao i lako dostupnu hrvatsku literaturu ili ju nije htio koristiti ili mogao koristiti.

Naime, ukoliko tadašnjim posjetiteljima Istre, u XIX. i u početku XX. st. nije bio jasan ili "nije bio jasan" njezin etnički sastav, osim u tome da se stanovništvo dijeli na Talijane, Vlahe i Slavene, jer im je tako rečeno, onda bi H. Waitzbaueru moralo danas biti jasno tko je Istru nastavio u drugoj polovici XIX. i u početku XX. stoljeća. U svakom slučaju to nisu bili - Iliri. Zapravo, čitatelju ne ostavlja mogućnost da posumnja u to kako vjeruje informacijama talijanaško-talijanske historio-grafije i vladajućega uskog talijanaško-talijanskog vladajućeg sloja koji je priznavao i poznavao sve moguće vrste naroda, narodnosti, plemena itd. u Istri, samo ne Hrvate (ni Slovence na sjeveru). Tako Bertoša s pravom upozorava čitatelja, ali i autora: "Ako su se, kako veli autor, etnolozi i antropolozi iz Beča, Graza i Trsta u XIX. stoljeću izgubili u konfuziji razlika između pojedinih istarskih etničkih skupina, nije se to smjelo dogoditi H. Waitzbaueru prije nepuno desetljeće! U Istri ne žive nikakvi 'Hrvato-Slovinci', niti su 'talijanizirani Slovinci' čavrljali ščavet u dolini rijeke Mirne'. Je li doista 'materinski jezik Čića bio rumunjski' i govore li oni danas 'slovenskim riječima koža i hrbat'? Mora li svaka praslavenska riječ biti proglašena slovenskom? Što reći o 'seljanima u okolici Motovuna' koje Waitzbauer drži 'dalmatinsko-morlačkog porijekla? Kakve su to 'slavenske nacionalnosti' koje su, po piscu živjele 'u Pazinu do polovice stoljeća?'" (str. 9-10). I dalje: "Od talijanskog iredentizma druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća do velikosrpskog jugo-unitarizma našega doba politikantskim se tezama nastojalo manipulirati istarskim etničkim sustavom: Vlasi/Morlaci katkada su nekakvi 'Maurovlasi', katkada 'pravoslavci', katkada 'Srbi', katkada 'Rumunji', katkada 'Romani'..., a zaboravljalo se na notornu činjenicu da je službeno mletačko 'etno-političko' nazivlje 'Morlacima' označavalo sve doseljenike iz područja Dalmacije i njezina zaleđa, pa su i većina tzv. Morlaka bili katolici i, pripadnicima hrvatskog etnokulturnog podrijetla" (str. 10). No, autor i sada, u naše dane bez rezerve u svojoj knjizi potvrđuje narodnosne razlike po nošnji u XIX. i u početku XX. stoljeća - Vlasi, Čići, Hrvatice koji su se susretali u Buzešćini; nailazi čak i na rasne razlike - ima ljudi albanskih "crta lica". Kako to da se u Istri nije vidjelo austrijskih ili talijanskih crta lica, npr.? Čak i u hrvatskome kraju kakav je Pazinština - valjda zbog samo ne-

koliko talijanaško-talijanskih obitelji - do polovice XIX. st. autor kaže da je "imao žitelje pretežito slavenskih nacionalnosti?" (str. 59). Kojih? Iz jednoga teksta (Graz, 1893.) bez komentara prenosi da se na sajmištu u Pazinu susretalo i Slovence s dugom kosom, pa Čiće čija su lica podsjećala "na prava indijanska", koji su nosove imali ravne, dok su Čičke imale prčaste slovačke noseve" (str. 63). Indijanci s ravnim nosevima u Istri? Zašto prčasti samo slovački ženski nosovi? Autor sve to prihvaća bez komentara, kao povijesnu činjenicu.

Štoviše, dr. Waitzbauer jednostavno iz bedekersko/putopisnoga štiva prihvaća da, pored ostalih nacionalnosti, u Istri postoje i - Iliri! Pa i uz te tobožnje Ilire onda vezuje - u zaključku toga poglavlja - "nacionalni šovinizam" koji se morao "prisilno zaplesti u mrežu istarske stvarnosti"! U počecima svojih razmišljanja i hrvatski narodni preporoditelji, u prvoj polovici XIX. st. pomišljali su na to da su Južni Slaveni zapravo Iliri. Napoleon je imao svoje Ilirske provincije, a i Austrija je u tituli vladara zadržala Kralja Ilirije. Iliri su morali postojati, jer je potkraj XIX. st. vlast još zahtijevala da postoje u Istri, pa - po autoru - u Pićnu je živjelo "hrvatsko-vlaško-talijansko-ilirsko stanovništvo" (str. 67)! S druge strane, u sadržaju knjige nailazimo na iznenadujuće korektne čak i negativne ocjene bečke uprave, štoviše autor govori i o uobraženim vlastodršcima u Beču, ističući siromaštvo "Vlah" u dolini Raše (str. 71), te prenosi njihove riječi u njihovu jeziku i u prijevodu: "U mojoj kući nemam ni svjetla ni ulja, ni ogledala, ni češlja, nemam ni križa, ni škrinje, ni papira ni nalivpero, ali ni tintu za pisanje, kao ni stolicu da bih sjeo; nema ni kreveta za spavanje, ni čaše za piće, nemam čak ni tanjura, iz kojeg se može jesti; ni stol, na kojem bih jeo, ali ni viljušku, s kojom bih mogao jesti; nemam ni noža za rezanje, ni žlicu kojom se može srkati, kao ni kutljaču kojom bih vadio; nemam ni pokrivača, kojim bih se pokrio, ni plahte kojom bih presvukao krevet, ali ni strunjaču, na koju bih mogao leći" (str. 71-72). Katastrofalna je to slika apsolutne bijede, toliko strašna da djeluje nestvarnom. Naime, nema sumnje da je bilo bijede, ali čini mi se da je ovakvih slučajeva apsolutne bijede ipak bilo rjeđe; jer taj čovjek ili žena u toj svojoj "kući" imao je apsolutno - ništa; sumnja da nešto nije u redu s tim "ništa" daju mi riječi "papir" i "nalivpero". Jer, prema tim riječima, "najsiromašniji od siromašnih u Istri", tj. "Vlasi u dolini Raše", kojima su "uobraženi vlastodršci u Beču pripisivali 'indolenciju stanovništva i njihovoj ravnodušnosti prema boljitku'", barem taj "Vlah" s kojim je netko razgovarao i zapisivao njegove riječi - bio je pismen. Nešto nije u redu sa sadržajem ovoga odlomka, iako i ja tvrdim - na temelju vlastitih istraživanja - da je Istra, kad se ne uzme u obzir Pula, bila najsiromašnija pokrajina u austrijskom dijelu Austro-Ugarske, pored Galicije.

Autor i u okolici talijanskoga Rovinja nailazi na Vlahe, ali ovdje o njima govori kao o Slavenima, te ih

stavlja navodnike: "Preostala okolica bila je nastanjena Slavenima - 'Vlasima', vitkih i mršavih oblića, s markantnim crtama lica i plave kose" (str. 87). No, dr. Waitzbauer ne daje objašnjenje - otkud su ovdje Vlasi Slaveni, a drugdje nisu.

Autor putuje i dalje s vlakom prije stotinu godina te piše: "U gradovima, na obali, živjeli su Talijani. Čak i do naših vremena bili su umišljeni u odnosu na Slavene, smatrajući da su im nadređeni po kulturi i izobrazbi" (str. 25). Prvo, treba reći da su Talijani uglavnom živjeli u gradovima na zapadnoj obali Istre, a drugo, da su talijanaško-talijanski sloj u Istri i irendentisti u Italiji forsirali tezu o "nadređenosti po kulturi i izobrazbi", pa je to prihvaćao i znatan dio Talijana; jer, zaista, gotovo svaki bistriji Hrvat, ukoliko je do 70-ih godina želio iskočiti s tadašnjega strogo hijerarhijskoga društvenoga dana, tj. iz sela, mogao je postati samo seoski svećenik svojim sunarodnjacima ili se trebao odnaroditi. Znatan dio tzv. običnoga talijanskoga istarskoga puka bio je u istome materijalnome položaju kao i Slaveni, tj. Hrvati i Slovenci (i Crnogorci, kojih je nešto malo bilo u naselju Peroj na jugu Istre, koji su ovamo stigli za mletačke vlasti u novome vijeku). Stoga Talijani u jugozapadnoj Istri ništa nisu imali protiv da im jedan od trojice hrvatskih prvaka - uz svećenike Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića - pravnik dr. Matko Laginja osnuje zadругu, kada već njihovi sunarodnjaci i "sunarodnjaci" nisu htjeli pomoći u nevolji. Treba, dakle, biti precizniji: u dijelu talijanaško-talijanskoga svijeta - ne radi se samo o umišljenosti u odnosu na kulturu i izobrazbu ščava - Hrvata i Slovenaca Istre te Hrvata Kvarnerskih otoka (robova) ili bodula s otoka (pasa), već i o veoma praktičnoj strani: uski talijanaško-talijanski sloj, uz pomoć viših austrijsko/njemačkih struktura vlasti čvrsto je u rukama držao svu gospodarsku moć, a ona mu je pružala i političku sigurnu vlast nad apsolutnom većinom stanovništva, nad Hrvatima i, na sjeveru Istre, nad Slovencima. U nastojanju da sačuvaju tu moć, pripadnici toga sloja zloupotrebljavali su svoju vlast tako da su svoje "obične" sunarodnjake poticali na nacionalizam, šovinizam i rasizam u odnosu prema ščavunima koji više ne ce biti mirni i poslušni kmetovi, koloni, govedari, sluge itd.

A kad spomenemo apsolutnu većinu - onda se ne držimo samo popisa iz 1910. godine, čije brojke iznosi i autor, tj. da se 350.000 stanovnika Istre izjasnilo Hrvatima, 136.000 Talijanima i 48.000 Slovencima. Radilo se, zapravo, o izjašnjavanju s uhodanim sistemom "ungarssprache" ili "lingua d'uso", a službeni ili forsirani jezici bili su samo talijanski i njemački - usprkos pozitivnih propisa koji su dozvoljavali upotrebu i hrvatskoga i slovenskoga jezika. Ta prvu hrvatsku gimnaziju, ali još uvijek samo privatnoga karaktera u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima uspjelo se otvoriti tek 1894. godine, i to zahvaljujući vještini krčkih hrvatskih političara i skromnih franjevac na krčkome otočiću Koš-

ljunu u Puntarskome zaljevu; prva hrvatska gimnazija javnoga karaktera otvorena je u Pazinu tek 1999. godine, u središnjoj Istri. Do 60-ih godina barem dio muške djece - djevojčice nisu uopće dolazile u obzir - imao je mogućnost da se osnovno opismeni u materinskome jeziku, i to zahvaljujući seoskih hrvatskim svećenicima; poznate glagoljaške, višestoljetne škole koje su osobito plodno "proizvodile" hrvatske svećenike, pa i notare, austrijske su vlasti ukinule već ranije, u prvjoj polovici XIX. stoljeća, čak i u kolijevci glagoljaštva uopće, na o. Krku. Da bi djeca ipak dobili osnovnu pouku na materinskom jeziku trebalo je mnogo vještine kako bi se izbjegli pokrajinski talijanaško-talijanski nadzori; a da bi se u većoj mjeri, organizirano utjecalo na prestanak denacionalizacije morala su djelovati samo privatna udruženja - prosvjetna "Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri" od 70-ih i "Družba sv. Ćirila i Metoda" od 90-ih godina. Ova posljednja morala je osnivati hrvatske pučke škole u hrvatskim naseljima, jer talijanaško-talijanska vlast nije htjela osnivati takve pučke škole javnoga značaja, ali je podržavala i materijalno organizacije "Pro Patria, odnosno "Legia Nazionale", koje su u hrvatskim selima osnivaile talijanske osnovne škole.

Sve to i autor korektno notira, ali na drugome mjestu (str. 61-62), u kontekstu osnivanja prve hrvatske gimnazije u Pazinu, brani ono što se ne može braniti - tadašnju bečku politiku u ovoj, školskoj oblasti: "Nacionalističkim konfliktima poljuljana austro-ugarska Monarhija morala je i u ovom kutu države intervenirati, pa je 1899. donijela odluku da se pored hrvatske otvori i talijanska gimnazija." Dakako, za to otvorenje ne treba zahvaliti višim upraviteljima u Monarhiji, već upraviteljima u pokrajini. No, autor dodaje - "upravo u okolini Pazina, nije se više mogao zaustaviti ovaj besmisleni konflikt između Talijana i Hrvata" (str. 62). Pa u okolici Pazina gotovo i nije bilo Talijana. "Besmisleni konflikt"? Po istoj logici trebao je biti i "besmisleni konflikt" između Austrijanaca/Nijemaca i Talijana na Apeninskom poluotoku u razdoblju do ujedinenja talijanskih državica u Kraljevinu Italiju, u nacionalnu državu. Štoviše, autor prije ovoga dijela teksta kaže ovako: "Talijanske i hrvatske narodne udruge raspirivale su nacionalnu i kulturnu disharmoniju" (str. 61); iznenadujuće je da ovdje autor pokazuje nerazumijevanje uzroka i razloga toga "raspirivanja", tko je zapravo "raspirivao" i tko se branio od toga "raspirivanja" sve do 1907. godine, kada je nastala pat-pozicija u političkim odnosima između jednoga i drugoga "raspirivača" i "raspirivatelja".

Denacionalizatorski pritisak na hrvatski svijet znatnije se počeo zaustavljati od 80-ih godina, s pojavom drugoga naraštaja preporodnih prvaka, silovitijih i grubljih ne samo u istupanjima već u praktičnome radu od prethodne prve generacije preporoditelja koji su mahom bili svećenici u postupcima. Ali nimalo ne stoji autorova tvrdnja da popisi stanovnika prije i poslije

1910. god. daju "potpuno različite podatke", jer to "nije proizišlo zbog nepreciznosti statističara, nego i zbog stalnoga mijenjanja nacionalnosti dobrog dijela istarskog stanovništva" (str. 25). Činjenica jeste da većinsko stanovništvo Istre i Kvarnerskih otoka popisivači uglavnom i nisu pitali kojem etnosu pripadaju; popisivači pučanstva uglavnom su se obraćali ljudima na njemačkom ili talijanskom jeziku, i to pod budnim okom predstavnika vladajućih struktura, o kojima je puk gotovo u potpunosti materijalno ovisio sve do potkraj stoljeća, do osnivanja - od 80-ih godina dalje - zadruga, štedionica i drugih oblika hrvatske gospodarske obrane.

Višim austrijsko/njemačkim vlastima nije bila bitna jedna talijanska gimnazija više ili manje u Istri, niti smirivanje nacionalnih napetosti u Istri, već im je bilo samo do opstanka arsenala u Puli i ratne industrije u njoj te turističke Opatije; nije ih uopće bilo briga kakve su nacionalnosti državljani u toj - kako i sam autor kaže - njihovoj najzaostalijoj pokrajini (dodajem: uz Gaficiju). Naravno, Beč je veoma dobro znao o čemu se radi, pa i na temelju popisa - ta već je 1848. godine, ministar unutrašnjih poslova grof Franz Stadion istarskim talijanaško-talijanskim skupštinskim zastupnicima u Beču i Kromjериžu zastupnicima Istre odgovorio da su u Istri Slaveni u većini, a dalmatinskim - da su Slaveni u većini u Austrijskom primorju sve do rijeke Soče, te da je Talijanima sasvim svejedno na kome se jeziku vlast obraća Slavenima. Naravno, to je rečeno u revolucionarnoj situaciji, kad se vladajući Beč nalazio u krizi, pa je računao i na hrvatsko selo Istre u slučaju da se mjestimični proplamsaji istarskoga talijanskoga nacionalizma sami ne ugase (što se i dogodilo).

Sasvim je suprotno onome o čemu smo malo prije govorili, komentirajući autorove riječi, u odnosu na sljedeće autorove riječi: "Ali ipak stoji činjenica: ili nitko ili vrlo mali broj stanovnika bio je zaokupljen nacionalnim razmišljanjima". Ta je autorova tvrdnja potpuno netočna. On se poziva: "Jednom po Istri lutajućem etnologu u 1893. godini, na pitanje o nacionalnosti, upućeno seljaku koji je sjedio pored puta, odgovorio je nesvjesno, odmahnuvši rukom 'Sono 'Striano? - "Sam Istrijan" (str. 25). Začudujuće je da autor ovdje ne zna za upravo žestoka nacionalna suprotstavljanja u to doba, ali i prije i poslije 1893. godine. Ta ne samo što je veoma živa djelatnost vladajućega talijanaško-talijanskoga sloja, već ona nije zasnovana ni na rodoljubnoj, već isključivo na nacionalističkoj politici iredentizma, čak i s rasističkim primjesama u njoj. Začudujuće je da dr. Waitzbauer ne zna ni za hrvatski politički pokret u okviru hrvatskoga narodnog preporoda, koji se razbuktava osobito od 80-ih godina dalje. Dakle, zaista je lutajućem etnologu seljak pored puta mogao odgovoriti "Sono 'Striano", ali ako je bio Hrvat ne vjerujem da je rekao na hrvatskome jeziku "Sam Istrijan", jer se taj naziv u to doba počeo shvaćati u značenju - glupaka (ne glupana!), čovjeka koji zbog urođene mane prelazi

u talijanaško-talijanski tabor ili ga podržava.

I tako s autorom putujemo vlakom po Istri, od Divače, na sjeveru, do Pule, do juga, ali povremeno i od Kanfanara u unutrašnjosti Istre do Rovinja na zapadu, pa čak i biciklima, jer krenula je moda s biciklističkim društvima i njihovim turama i po Istri. S autorom doživljavamo različita iznenađenja, poput putnika u drugoj polovici XIX. i u počecima XX. stoljeća, ali i druga, koje autor ne primjećuje, od kojih smo već neke i spomenuli, kao i putnik u XIX. i u početku XX. stoljeća. Tako neizbježno stižemo i među Čiče, kojima su fascinirani pisci iz stranoga svijeta. Svakako, netočna je tvrdnja Irene della Crocea, koju prenosi Waizbauer - da su Čiči na istarske prostore "stigli kao čobani litalice". Naime, oni se prvi put ne spominju u idiličnome pastirskom svijetlu. Oni su - koliko je nama za sada poznato - prvi put spominju u Istri 20. veljače 1463. godine, i to kao nemirosljubivi ljudi, kao veoma odlučni, naoružani posjetioci Istre, u službi nemirnoga kneza Ivana VII. Frankopana s o. Krka, u razdoblju kad se taj feudalac definitivno još nije oslonio na Veneciju, a nije mario ni za austrijsko gospodstvo nad dijelom Istre. U nastojanju da samo za sebe zadrži djedovski o. Krk, matičnu frankopansku kneževinu, taj najmlađi sin hrvatskoga bana/potkralja Nikole, počeo je dovoditi sebi vjerne ljude s kopna, tj. plaćenike, jer je ulazio u sukobe i sa svojim hrvatskim i talijanskim otočanima, i sa svojom braćom na kopnu, koja mu, jasno, nisu htjeli dobre volje prepustiti matičnu kneževinu. Tako su i Čiči stigli u kneževu službu, ali kao naoružani, siloviti ljudi. Jer, ti su Čiči u službi kneza Krčkoga, zabilježeno je, pljačkali po Istri, "plijenili" Boljun, Vranu, Hraste i "sve pod Učkom". Dakle, bili su plaćenici, koji su za novac ili dio pljačke iznajmljivali mač, kakvih je mnogo bilo - raznih narodnosti - i prije i tada i poslije u Istri, uostalom, kao i u ostaloj Evropi. Bio je to uobičajeni dio "privrednog" života srednjovjekovlja (uostalom, kao i danas!). Nije suviše pomisliti i na mogućnost da su te neugodne ratnike/pljačkaše, barem jedan njihov dio, austrijski feudali jednostavno prekupili od kneza Krčkoga i zadržali ih u svojoj službi, te su se zaista počeli smirivati kao pastiri na Čičariji.

S Učkom u vezi, namjernik je - prema bečkome bedekeru iz 1912. godine - s planine mogao vidjeti "Krk sa starovenecijanskim dvorcem u Omišlju". Namjernik je za vedroga dana zaista mogao u daljini vidjeti obrise gradića Omišlja, ali okom nije mogao vidjeti "dvorac", jer ga nije bilo; a isto običnim okom nije mogao vidjeti ni ostatke utvrde/kaštefa koji je - sa sinom Nikolom - podigao 1476. god. upravo spomenuti Ivan VII., o čemu govori glagoljski natpis. Namjernik je te, zapadne strane Učke eventualno dalekozorom ili durbinom mogao vidjeti ostatke utvrde, koji su bili razvaljeni već u početku XIX. stoljeća, a na dijelu ostataka 1885. god. podignuta je zgrada osnovne škole; god. 1910., ostatci te kule pretvoreni su u stambenu kuću, povezanu sa šk-

lom, a u njoj su uređene prostorije za općinsku vlast te stanovi za župnika, kapelana i učitelja; ostala je živa frankopanska "štirna" (cisterna), u koju se sa zgrade skuplja kišnica. No, ta kula - turan, turnac u čakavštini, turnec u omišaljskoj čakavštini - ostala je zauvijek i na zaseban način zabilježena; naime, upravo iz Omišlja u internaciju, u Veneciju odveli su Mlečiči lakovjernoga kneza Ivana, posljednjega vladajućega Frankopana na o. Krku i 1480. god. prisvojili posljednji, a istodobno i najveći otok na Jadranu, koji još nisu držali u svojoj vlasti najveći. Frankopani se svoje postojbine nikada nisu odrekli, sačuvali su otok i u svojim naslovima, a sam knez Ivan - pobjegavši iz Venecije - do smrti je otok neuspješno pokušavao vratiti, pa i s oružjem u ruci. Krčka narodna pjesma pjeva "Turne moj lipi, lipi i ter pošteni", a sa stihovima - narod kaže - zakukao je sam knez na galiji ispod Omišlja, kada su ga odvlačili u Veneciju. I danas se taj omišaljski prostor zove "Keštel" (Kaštel).

Svakako, uz Učku je dobar autorov spomen imena Veloga Joža koji ovdje spava, ali - zašto, autor ne kaže. Dakle, strani čitatelj može se upitati: tko je taj div? No, možda će autor, potaknut ovim pitanjima, u eventualno drugo izdanje svoga putopisnoga "imaginarnog" djela uvrstiti riječ-dvije o tome Hrvatu (opet!) koji se pobunio protiv mletačkih nasilnika u Motovunštini pa su ga ovi uhvatili i osudili na galijotsku robiju; no, stjecajem okolnosti oslobodio se. Kad se bude probudio taj div, kaže hrvatska legenda, a umjetnički ju je na nov način ovjekovječio u divnoj priči Vladimir Nazor i time ju učinio poznatom svakom Hrvatu, a ne samo onome u Istri - procvjetat će sloboda većinskome, tj. hrvatskom narodu u Istri. Smatram da bi ta zaista lijepa priča bila zanimljiva i čitatelju s njemačkoga govornoga područja.

Zapanjujući su, međutim, autorovi prikaz i ocjena ujedno, usto, veoma kratko - u svega devet štampanih redaka - života i djela Matije Vlačića Ilirika/Mathiassa Flaciusa Illirycusa. Naime, u Hrvatskoj je opće prihvaćeno da je Vlačić najznačajniji Istranin u hrvatskome dijelu Istre svih vremena i svih narodnosti koji su živjeli, koje su prošle hrvatskim dijelom Istre te koje i danas žive u njoj. Citiram tih 9 redaka teksta koji su objavljeni u zasebnome odlomku na str. 73: "Najpoznatiji sin Krapnja bio je ipak Matija Vlačić, koji je kao Matthias Flacius 'Illyricus' na sveučilištu u Jeni držao od 1557. do 1561. katedru i zbog svog beskompromisnog stava prema luteranskoj vjeri (*"zbog svojih bijesnih i svadljivih govora i grubosti najozloglašenijsi pisac sjeverne Njemačke"*), bio progonjen od Katoličke crkve, od protestanata kritiziran, a konačno sa sveučilišta i otpušten. Daleko od svog zavičajnog Krapnja umro je Vlačić 'Illyricus' u Frankfurtu/Maini 11. ožujka 1575."

Na stranu to što autor ovdje korektno stavlja "Illyricus" u navodnike, jer Vlačić zaista nije bio nikakav Ilir, niti to što je prije toga bio pet godina profesor i na sveučilištu u Wittenbergu, te da je - prema najboljem poznavatelju Vlačićeva života i djela u Hrvatskoj aka-

demika Mije Mirkovića (i samoga Istranina), iz Jene, zapravo, "otišao zbog svoga determinističkog učenje i jer je, u isto vrijeme, osporavao pravo cenzure nad spisima univerziteta". Osim toga, Vlačić nije rođen u ruđarskom selu Krapnju, već u gradu Labinu, a iz citiranoga autorova nevelika teksta čitatelj će lako usvojiti sadržaj samo onoga dijela rečenice u zagradi, koji je još i kurzivom istaknut (vjerojatno je to citat iz nekoga napisa), ponovimo ga - da Vlačić "zbog svojih bijesnih i svadljivih govora i grubosti najozloglašenijsi pisac sjeverne Njemačke". I ništa drugo. Međutim, Vlačić je odavno signiran ne samo u hrvatskoj već i u austrijskoj i drugoj historiografiji kao jedan od najznačajnijih mislilaca uopće. Za njega je sam Martin Luther 1543. god. napisao da je "nostris notissimus homo et magnae fidei", a pred svoju je smrt Luther smatrao da je Vlačić glavna nada reformirane crkve. Štoviše: "konačnu pobjedu protestantizma neki njemački protestantski pisci, kao npr. A. Twisten, pripisuju velikim dijelom Vlačiću. Kad su flacijanisti među protestantima u Njemačkoj uspjeli i kad se protestantizam pod njihovim vodstvom održao i učvrstio, ostalo je toliko unutrašnjih misaono-spoznajnih, dogmatskih i sektaških borbi u krilu samoga njemačkog protestantizma da borba, koju je Vlačić započeo 1547, traje sve do njegove smrti" (M. Mirković). Vlačić je autor oko 200 radova u više stotina izdanja koja su objavljena samo u XVI. stoljeću: a od tada do danas ne jenjava zanimanje za život i djelo toga Labinjanina. Spomenuti znanstvenik Mijo Mirković (književnik Mate Balota), i sam jedan od najznačajnijih Istrana XX. stoljeća, ovako je 1971. god. enciklopedijski sažeto ocijenio Flaciusov život i djelo: "Vlačić je organizator enciklopedijskog rada, strastveni pronalazač dokumenata, kritični izdavač ogromne historijske građe, racionalni sistematičar proučavanja postanka religije, njezina sadržaja i smisla, samostalni filozof, veliki metodolog i erudit svoga vremena, najplodniji pisac reformacije, karakterni i dosljedni borac koji vjeruje u svoju stvar i samo za nju živi. Njegova su djela pokrenula aktivnost protureformacije u onim oblastima koja je on obrađivao i dijalektičkim djelovanjem pridonosila razvitku naučnog rada i na protivnoj strani. Njegovo ga je djelo nadživjelo četiri stoljeća i ostalo trajan prilog razvitku ljudske misli i borbe čovječanstva za znanstvenu spoznaju."

Zar dr. H. Waitzbauer tako malo zna o Vlačiću ili - kad tako olako i jednostrano ocjenjuje i prelazi preko njega - nije mu se svidio samo "zbog svojih bijesnih svadljivih govora i grubosti"? S druge strane, pri kraju ovoga poglavlja ("Predio ruševina"), gotovo polovicu prostora koji je posvetio Vlačiću - 4 retka s pravom daje Giuseppini Martinuzzi, lijepo govori o njoj, također Labinki, Talijanki, prosvjetnoj pedagoškoj radnici, piscu i pjesnikinji, socijalistkinji, koja je tek u naše dane, s pobjedom komunizma u drugoj Jugoslaviji postala poznata u hrvatskoj široj javnosti i dobila značajnije

mjesto (no, na žalost, sada se dogodilo suprotno - zaboravlja ju se iz političkih razloga).

I tako - autor putuje dalje željezničkim tračnicama do njihova kraja, do Pule, u tome stoljeća, do njegove polovice, beznačajnoga naselja za Monarhiju, ali i za Istru, da bi se zatim, u drugoj polovici istoga XIX. st. iznenada i naglo pretvorio u golemi arsenal, sa svim uobičajenim za ratnu luku popratnim sadržajima; ponovno su se na površini pojavile i krasne građevine iz razdoblja vladavine Rimljana.

Stiže i autorovo kratko viđenje puta Istre u XX. stoljeće, pa bismo ovdje ispravili samo nazive dviju država koje se službeno nisu zvale Jugoslavija, iako se pokatkad u literaturi tako i nazivaju. Prva je bila Država Slovenaca, Hrvata i Srba, sa sjedištem u Zagrebu, koja je formirana na području Habsburške Monarhije u trenucima njezina raspada 1918., te je bila republika. Nesretni Janko Vuković, koga autor spominje u Puli s brodom "Viribus Unitis" - bio je admiral te Države SHS. Odbori te Države bili su osnovani i u njezinoj Istri, a prvak hrvatskoga pokreta dr. Matka Laginja bio je povjerenik za Istru i Kvarnerske otoke ("minister"). Ta se kratkovremena Država Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom (u koju je uklopljena Kraljevina Crna Gora) udružila u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, sa sjedištem u Beogradu i sa srbijanskom dinastijom Karađorđević. No te dvije države ne razlikuju ni mnogi drugi austrijski pisci. Što se tiče same Istre - stvaranje i Države i Kraljevine bilo je bez koristi i za nju i za njezino većinstvo pučanstvo, ali i za najveći dio talijanske manjine. Naime, Beograd nije bio zainteresiran za očuvanje rubnih, zapadnih dijelova zemlje općenito, smatrajući da je pravi dobitak samo ono što je ulazilo u stare planove Velike Srbije; a njezina je granica tekla otprilike sredinom Hrvatske. Uskoro je došlo do gospodarskoga sloma Istre, područja koje je ostalo izvan interesa velike mediteranske države, koja je okretala poglede i prema Africi.

Autor korektno govori o talijanskom progonu hrvatstva između dva svjetska rata, kada je Rim najprije okupirao, a potom i međunarodnim ugovorom 1920. god. Istru i dobio. No, autor ne spominje isto tako ugroženo slovenstvo na sjeveru Istre. Ne znamo kako je autor došao do brojke 70.000 otišlih iz Istre - od ukupno 350.000 stanovnika Istre - "po službenoj jugoslavenskoj verziji", odnosno "najviše 17.000 koji su otišli (prema povijesnim oficijelnim istraživanjima)" (str. 116). U hrvatskoj, pak, povijesnoj literaturi stoji da je otišlo preko 100.000 stanovnika Istre, ali nitko se do sada - ni povjesničar, niti demograf - nije uputio u sustavna znanstvena istraživanja i došao do egzaktnih podataka; moram reći - do njih ne bi trebalo teško doći. Slažemo se s autorom da je "izlišno (...) svađati se oko brojki"; ali, ne slažemo se njegovom tvrdnjom: "Izlišno je odgonetavati" te brojke. Pa to "odgonetavanje", tj. znanstveno i stručno istraživanje dio je svakidašnjih poslova po-

vjesničara, demografa itd. Jasno je - ne treba brojke zloupotrebjavati u političke i politikantske svrhe. Osim toga, spominjanju tih brojaka u autora prethodi sljedeća rečenica: "Za hrvatsku inteligenciju i za činovnike, koji su službovali nekada u austrijskoj birokraciji, nije bilo opstanka u talijanskoj Istri". Ponavljam autorove riječi - o 350.000 stanovnika ukupno, "takvih" je bilo 70.000 ili 17.000, a obje su brojke besmislica, kada se radi o hrvatskoj inteligenciji i činovnicima. Radi se o egzodusu, o prisilnom, masovnom istjerivanju hrvatskoga i slovenskoga življa, s time da se stimulansima forsirao dolazak Talijana iz Italije. Tako su - šikanirani i terorizirani od strane državnih i privatnih tijela i institucija - morali otići i brojni seljaci i radnici, a ne samo inteligencija i činovnici. Pa ako i jeste ustanak rudara u labinsko-raškom ugljenokopnom bazenu bio internacionalnog sastava, iako, jasno, s hrvatskom osnovicom, a izbio, pored ostaloga, i pod utjecajem marksističkih ideja, seljački ustanak u susjedstvu, u južnoj Istri ("Proštinska buna") bio je samo hrvatski nacionalni ustanak protiv djelovanja legalnih državnih vlasti, potpomognutih i fašistima. No, te bune autor i ne spominje u ovom, završnom dijelu knjige, iako su to - uz one istupe na o. Krku protiv danuncijevskih arditara i legionara - prvi antifašistički oružani otpori fašizmu na svijetu.

I još nešto: prve stanovnike Istre, koje je talijanska država počela masovno istjerivati i istjerala ih je iz Istre, ipak nisu bili Hrvati ili Slovenci. Prve koje Rim otjerao bili su upravo - Austrijanci/Nijemci, i to kao najodgovornije pripadnike propale, neprijateljske Habsburške Monarhije; odmah, istodobno istjerivani su i Mađari, Česi, Slovaci i drugi pripadnici nekadašnje mnogoljudne Austro-Ugarske. Otjerani su bili uglavnom pripadnici inteligencije, mahom tehničke. Stoga i smatram da su i Puča i druga mjesta s industrijom odmah propala, jer Italija - pored opće nebrige - nije odmah ili relativno brzo mogla naći adekvatnu stručnu zamjenu protjeranim tehničkim i drugim kadrovima. Dakle, iz Istre je započeo egzodus, a raznim nasilnim ili "profinjenijim" državnim i drugim mjerama i postupcima prvi su, doslovce gotovo svi istjerani upravo Waitzbaureovi sunarodnjaci. Smatram da bi ovo veoma zanimalo austrijske čitatelje njegove putopisne knjige po Istri.

Autor korektno govori, npr., i o propasti privrede Istre za talijanske vlasti, o sudskim pogromima i progonima, ali pri tome kaže da je 80% svih smrtnih presuda između 1926. i 1943. god. u Italiji "bilo dosudeno nad Istranima", kako dodaje, "slično kasnijim njemačkim narodnim sudbenim dvorima" (str. 117; hrvatskome čitatelju neće biti jasno - kakvi su to "njemački narodni sudbeni dvori"? No, autor je mogao precizirati - mahom se radi o Hrvatima i Slovencima; naravno, strašna je i smrt svakoga Talijana, Nijemca kao i bilo kojega drugoga nevinoga čovjeka. I sasvim je suvišno stavljati u navodnike "prvoborac antifašističke borbe" uz ime Vladimira Gortana iz Berna, jer čitatelj te navodnike shvaća

kao da je Gortan tobožnji prvoborac antifašističke borbe. Naime, Gortan je stvarno bio prvoborac antifašističke borbe, on je 1929. god. strijeljan u Puli, ali ne zato što je zaslužio tako strašnu kaznu, nije se ni isticao u toj borbi, već kao simbol, upozorenje svim Hrvatima i Slovencima Istre da se više ne odupiru vlastima fašističke Savojske Monarhije. No, kao izuzetno vrijedan simbol shvatili su Gortana i Hrvati, pa je taj seljak iz središnje Istre postao i ostao pravi nacionalni junak, jedan od najpoznatijih Hrvata Istre sve do danas, simbol borbe protiv totalitarizma i želje za slobodom.

Zanimljivo je da autor spominje brojku od 100.000 stanovnika Istre, koji su - silom ili zbog drugih razloga - napustili Istru poslije 1945. godine, u doba pobjede Narodnooslobodilačkoga pokreta pod vodstvom komunističara, jer u Italiji se čuju brojke i od - čak - 350.000 otjeranih, a i to samih Talijana; ili onih koji su napustili onaj manji dio istočne obale Jadrana, koje je do rata držao Rim. Autor kaže da su među otišlih 100.000 iz Istre bili "prvenstveno ljudi talijanskog porijekla" (str. 117); dakle, i po dr. H. Waitzbaueru bilo je onih koji nisu bili Talijani, što je i točno. No, nije točno da su "sela i gradići u unutrašnjosti potpuno iseljeni", jer to bi značilo da su se Hrvati masovno iselili, da je ovdje potpuno prestao život; to se nije dogodilo. Život je posvuda trajao i dalje, ponegdje sa smanjenim brojem žitelja, ali udar je došao kasnije, sa snaženjem industrije i turizma, kada su obalni gradovi naglo privukli ljude; ali to ne ulazi u Waitzbauerov putopisni imaginarij. Pri kraju, autor s nekoliko odlomaka spominje nagliji prosperitet Istre, i to u vezi s turizmom.

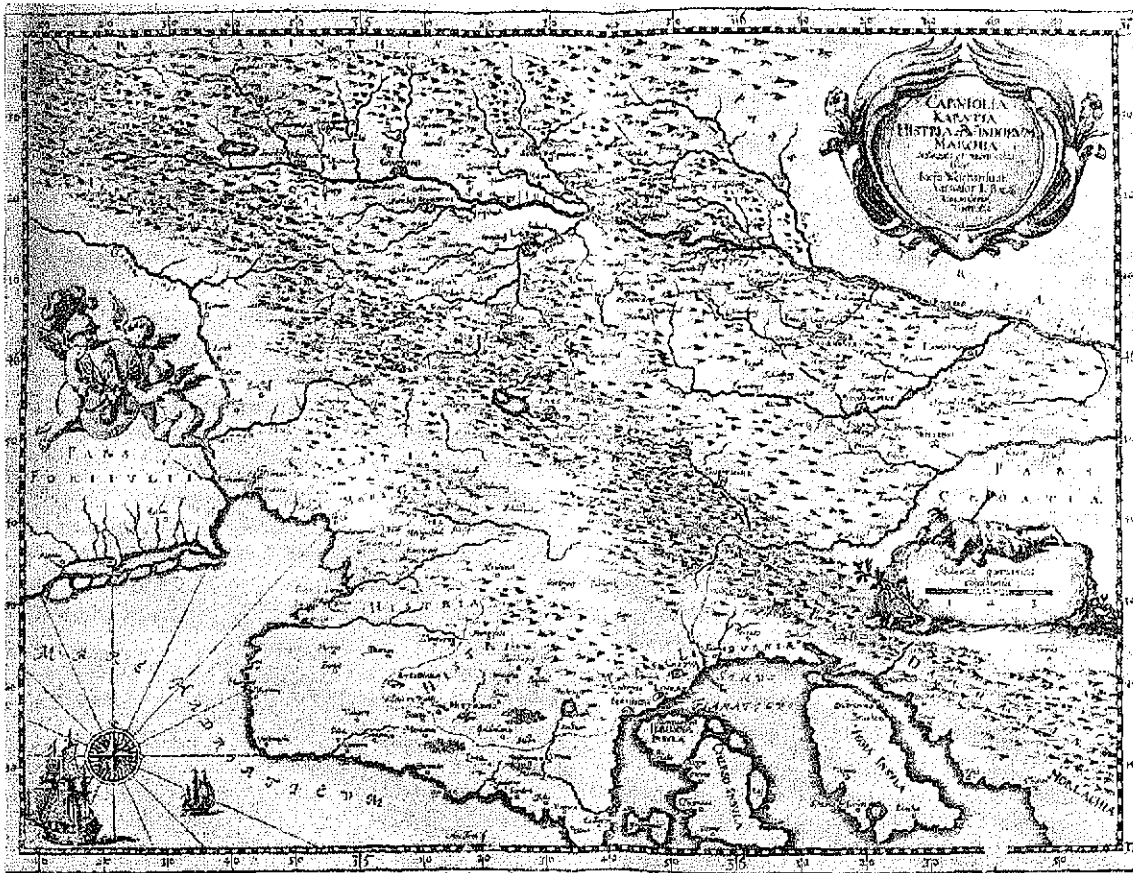
U "Pogovoru uz hrvatsko izdanje" autor piše: "Nisam želio ni namjeravao napisati knjigu o istarskoj sadašnjosti. Više sam želio prisjetiti se one unutrašnje Istre koju sam upoznao i doživio u svojim susretima prilikom mojih poduzetnih šetnji i skitanja. Tako sam se i popeo na vlak u Divači i poduzeo jedno imaginarno putovanje, u, i kroz Istru na prijelazu stoljeća, sa svim njenim dražima, problemima, padovima i usponima. Kao ideja vodilja služile su mi povijesna praćenja i saznanja o Istri iz toga doba. Zbog toga neka mi ne zamjere povjesničari današnjeg i bližeg vremena. Nisam ni pomišljao na stvaranje povijesnog djela, nego obnoviti neke reminiscencije i štimunge." (str. 131-132). Zaista je očito iz sadržaja knjige da autor nije kanio napisati "povijesno djelo"; no, i za sadržaj ovako koncipirane knjige, na žalost, neka "povijesna praćenja i saznanja" nisu mu pouzdana, kako je vidljivo iz primjedaba dr. Bertoše u predgovor hrvatskoga izdanja ovoga djela, a i iz niza primjedaba autora ovoga članka. Naravno, kao hrvatski povjesničar Istre ni najmanje ne zamjeram dr. H. Waitzbaueru na onome što sam ranije negativno morao akcentirati ili upozoriti, i na (samo) neke faktografske greške ili - prema mojem mišljenju - greške druge naravi. Naime, kao ni pisac predgovora dr. M. Bertoša, a ni izdavač knjige, ni ja ne vidim u

Waitzbauerovoj knjizi zle namjere prema Istri općenito, a ni prema tisućljetnom, većinskom stanovništvu Istre - hrvatskome i slovenskom, ali ni prema talijanskome, manjinskom, čiji je tanki, gornji sloj vladao tom zemljom, i to u najužoj, integralnoj vezi s hrvatskim i slovenskim odnarođenicima - talijanašima; takav talijanaš je dr. Francesco Vidulich iz Veloga Lošinja na o. Lošnju, točnije rečeno dr. Franjo Vidulić. Bio je više desetljeća (do 80-ih godina) jedan od najmoćnijih u markgrofoviji Istri s Kvarnerskim otocima, dugogodišnji predsjednik Istarskoga sabora, a time i pokrajinske "vlade", jedno vrijeme i potpredsjednik bečkog parlamenta - Carevinskoga vijeća. Očito je da je autor nastojao biti objektivniji. No, u njega se ipak osjeća nostalgija za vremenima kada su Habsburzi vladali i ovim krajem na Jadranu, kojim je autor imaginarno putovao željeznicom što ju je Beč pokrenuo između Divače i Pule. Svoje je aktualne utiske s čestih putovanja Istrom između 1983. i 1988. god. povezao sa sadržajima niza austrijskih i drugih bedekera, kojih, inače, ima i poveći broj. Štoviše, on se i u velikoj mjeri poziva na njih, na autore koji su otkrivali i "otkrivali" onu Istru koja je postojala od vremena kada je ustanovljen i kada se razvijao željeznički promet u drugoj polovici XIX. i u početku XX. stoljeća; taj je promet Beč oživio samo zato da može stići do svoje nove ratne luke, jer je dotadašnji arsenal u Veneciji izgubio u korist Kraljevine Italije. Autor je publicista najviše kategorije, ali se u njegovu djelu osjeća i književni naboj, dakle čitatelj mjestimice ima dojam da je knjiga pisana rukom umjetnika. Autor očito u sebi ima urođen senzibilitet za lijepo, što se nadogradilo na zanimanje za kulturološke teme i, napose, za kulturnopovijesne sadržaje. No, iako se autor pretjerano drži starih bedekera, sa svim uobičajenim manjkavostima takvih vodiča pa i putopisa, autor ih slabo ili nikako ne ispravlja, već ih citira i poziva se na njih kao na relevantna "povijesna praćenja i saznanja o Istri iz toga doba". Uz takve sadržaje vezuje i neke kasnije povijesne događaje te sadašnje impresije, ili ono što je o Istri našao negdje u literaturi stručne vrijednosti ili općega publicističkog značenja; no, ne daje dodatnu informaciju kojom se literaturom služio, ali iz ranije spomenutih primjedba dr. Bertoše i mojih proizišlo bi da se uglavnom služio talijanskom literaturom. Neke nedosljednosti, pa i suprotne misli u pojedinim cjelinama navode me na pomisao da je autor djelo pisao suviše brzo, "na dušak", kao da su nastavci u nekom novinskom serijalu, pa su naknadno spojeni i objavljeni u knjizi; no to je možda samo moja impresija, jer u hrvatskom izdanju - a njega imam u rukama - nigdje nema riječi o tome.

Moram istaknuti: autoru nije bilo ni lako. Trebao je napisati putopisno djelo koje će biti što zanimljivije austrijskom čitatelju, dakle i sa što više intrigantnijih podataka i komentara, s određenom nostalgijom prema prošlom životu u Habsburškoj Monarhiji, što je uobi-

čajeno u Austriji danas. Ipak, u znatnoj je mjeri i objektivna, ta ima i rečenica veoma kritičnih prema upravi Beča. A možda i ne vlada hrvatskim jezikom, pa dr. Bertoša s pravom kaže: "Uostalom i nije mu puno zamjeriti, jer je hrvatska povijesna znanost i hrvatska publicistika na stranim jezicima (uključivši i njemački) objelodanila zanemarujuće priloge o Istri i njezinoj prošlosti i kulturi" (str. 11). Stoga autoru i ne treba pretjerano strogo zamjeriti na faktografskim netočnostima, od kojih sam samo na neke upozorio, napose na određeno nerazumijevanje nacionalnih odnosa, a upozorio sam i na neke autorove komentare, ocjene i tvrdnje, koji nikako ne stoje, jer su povijesne činjenice suprotne, a materijal o njima lako dostupan. No, zato su mi simpatične njegove zadnje riječi u ovoj opsegom nevelikoj knjizi; "Budući da ovo djelo prikazuje mjesta i događaje koja u ovakvom obliku nigdje nisu do sada

ovako iscrpno bili prikazani, a djelomično zadiru u područja i vremena o kojima je teško s ljudima doći u kontakt radi dodatnih informacija, molim da oni koji se budu koristili ovom knjigom za svoje ture, autoru pošalju svoje ispravke i nadopune na njegovu adresu" (str. 132). Ne znam je li dobio kakve povratne informacije od svojih austrijski ili hrvatskih čitatelja. Iako neću poduzimati "ture" po Istri na temelju njegova imaginarnoga putovanja koje je opisano u knjizi, uvjeren sam da bi i moje primjedbe i ispravci mogli autoru biti korisni za njegov buduću, eventualni rad - pisanje tekstova o Istri, a možda bi mu bile upotrebljive i za eventualno drugo, dopunjeno i ispravljeno i austrijsko i hrvatsko izdanje. Bilo bi i korisno.

Valvasorjev zemljevid Vojvodine Kranjske